

KATARZYNA FERSZT-PIŁAT

NIEJEDNOZNACZNA ROLA ETNOCENTRYZMU W KOMUNIKACJI MIĘDZYKULTUROWEJ

Everyone is ethnocentric to some degree.

W. B. Gudykunst

Zapewne wielu z nas spotkało się z takim pojęciem jak etnocentryzm. Każdy współczesny człowiek mniej lub bardziej świadomie doświadcza tego zjawiska. Przejawy etnocentryzmu obecne są także na łamach publicystyki oraz w zainteresowaniach naukowo-badawczych poszczególnych dyscyplin. Swoista aura skojarzeniowa wokół tego pojęcia nie jest jednoznaczna, jednak często niesie ze sobą negatywne konotacje. Klasyczne oraz potoczne odniesienia tego terminu odsyłają do obaw, lęku, sytuacji konfliktowej, obcości, ksenofobii, megalomanii, wrogości, stereotypów i uprzedzeń. Obecnie rysują się nowe perspektywy badawcze, które nie tylko nie akcentują negatywnych aspektów tego zagadnienia, ale starają się dostrzegać jego pozytywne przesłanki. Przykładem jest komunikacja międzykulturowa – relatywnie młoda dyscyplina, zinstytucjonalizowana w latach siedemdziesiątych XX w. Za jej prekursora uważa się antropologa Edwarda T. Halla. Na gruncie badawczym tej nauki etnocentryzm jest ujmowany przede wszystkim jako nieunikniona bariera komunikacyjna, która powstaje podczas spotkania przedstawicieli reprezentujących odmienne kultury. Badacze z tego kręgu reprezentują bardziej

neutralne stanowisko. Dostrzegają i formułują zarówno pewne pozytywne, jak i negatywne przejawy tego zjawiska.

W świecie, w którym istnieje międzynarodowa współzależność, zdolność zrozumienia ludzi z odmiennych kultur oraz skuteczne rozpoznawanie i znoszenie barier komunikacyjnych nabiera specjalnego znaczenia. Natomiast w perspektywie modelu społeczeństwa wielokulturowego, integracji europejskiej, częstych kontaktów międzykulturowych oraz szczególnie wzmózonych migracji warto przywołać tę problematykę. Z pewnością należy ona do podstawowych tematów i inspiracji współczesnego społeczeństwa ryzyka, o którym pisze socjolog niemiecki Ulrich Beck¹.

Niniejszym rozważaniom towarzyszy teza zgodna ze stanowiskiem badaczy komunikacji międzykulturowej. „Etnocentryzm jest nieuniknioną, a nawet niezbędną barierą w komunikacji pomiędzy odmiennymi kulturami, a świadomość tego faktu może w istotny sposób zwiększyć stopień bezpieczeństwa osobistego oraz grupowego jednostek ludzkich”². Taka sytuacja z kolei poprawi poziom wzajemnej satysfakcji komunikacyjnej. Jednak nie są to jedyne uwarunkowania dla rozpoznania i przekraczania niniejszej bariery. O innych wspomnimy w dalszej części rozważań.

1. KLASYCZNE IMPLIKACJE ETNOCENTRYZMU

Sam termin *etnocentryzm* etymologicznie wywodzi się od dwóch słów: *ethnos*, co oznacza ‘lud’, ‘naród’, ‘własne plemię’, oraz *kentron* – ‘środek koła’, czyli punkt, w którym coś się koncentruje. Obydwa znaczenia pochodzą z greki starożytnej i w połączeniu oznaczają, że własna grupa narodowa jest centrum wszystkiego. Tak więc stanowi ona centralne odniesienie jej członków, jeżeli chodzi o podstawę wszelkich przekonań, ocen, wartości i norm, a także procesów poznawczych i emocjonalno-motywacyjnych. Etymologia tego słowa neutralnie podkreśla wagę własnej rzeczywistości społeczno-kulturowej w życiu i funkcjonowaniu grupy.

Definicyjnie po raz pierwszy etnocentryzm opisał socjolog amerykański William Sumner (1840-1910) na przełomie XIX i XX w. Definiował go jako

---

¹ U. B e c k. *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Tłum. S. Cieśla. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2002.

² Dodajmy, że interesują nas tu tylko kultury narodowe, zgodnie z pierwotnym, klasycznym podejściem komunikacji międzykulturowej.

sposób myślenia i zachowania, „gdzie własna grupa jest centrum wszystkiego, a to, co inne, jest oceniane i szacowane w odniesieniu do niej”³. Jego propozycja nawiązywała do koncepcji darwinizmu społecznego i teorii konfliktu. Etnocentryzm rozumiał jako pewien syndrom postaw zazwyczaj pozytywnych w stosunku do własnej grupy (*in-group*) i negatywnych w stosunku do grupy innych, jak ich określał – „obcych” (*out-group*). Tak skrajnie dychotomiczną i „ostrą” w formie postać etnocentryzmu opisywał jako:

1. Traktowanie własnych standardów grupowych jako uniwersalnych i jedynie słusznych oraz skłonność do potępiania obcych;

2. Przekonanie o wyższości własnej kultury grupowej oraz traktowanie grup o kulturze odmiennej jako godnych pogardy, niższych, gorszych;

3. Postrzeganie swojej grupy jako silnej, a obcych jako słabych, wobec których uzasadniony jest dystans społeczny, a nawet postawy nienawiści i niechęci;

4. Domaganie się surowych sankcji za przestępstwa popełniane wobec członków grupy własnej i dopuszczanie braku sankcji za przestępstwa wobec członków grupy obcej;

5. Postulowanie współpracy w obrębie grupy własnej i braku kooperacji z obcymi;

6. Żądanie posłuszeństwa wobec własnych autorytetów i nieposłuszeństwa wobec cudzych;

7. Identyfikację ze swoją grupą i lojalność wobec niej oraz niechęć do osób odłączających się;

8. Gotowość do walki i poświęcenia życia za własną grupę i odmawianie walki za obcych;

9. Nieufność i strach przed obcymi, obciążanie ich winą za własne kłopoty, przywoływanie ich jako złych przykładów, np. w wychowaniu⁴.

Poglądy Sumnera, precyzowane w specyficznym okresie historycznym, dały inspirację do interdyscyplinarnych poszukiwań i wyjaśnień tego zjawiska. Znane są kontrowersyjne badania zespołu psychologów społecznych pod kierunkiem Theodora Adorna. Przeprowadzono je w latach czterdziestych ubiegłego wieku. Dotyczyły one autorytaryzmu. Etnocentryzm traktowano tu jako jeden z komponentów osobowości autorytarnej, który sprzyja sztywnemu po-

---

³ „[...] in which one's own group is the center of everything, and all others are scaled and rated in reference to it”. W. G. S u m n e r. *Folkways: a study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores and morals*. Ginn. New York 1906 s. 13.

⁴ S u m n e r, jw.

działowi na grupę własną i obcą. Taka kategoryzacja obejmuje negatywne stereotypy i postawy wobec obcych, a pozytywne wobec własnej grupy. Autorytarny pogląd przyjmuje zaś, że sprawiedliwa jest dominacja grupy własnej i podporządkowanie jej obcych⁵. Adorno i współpracownicy stwierdzili, że na rozwój cech etnocentrycznych, podobnie jak w przypadku wszystkich cech osobowości autorytarnej, wpływ ma restrykcyjne i surowe wychowanie, wzbudzające lęk i poczucie zagrożenia. W rezultacie zarówno prekursorskim poglądom Sumnera, jak i badaniom przeprowadzonym przez zespół Theodora Adorna postawiono wiele zarzutów. Sformułowane przez nich twierdzenia uległy modyfikacjom, a prowadzone obecnie badania empiryczne nie formułują w sposób tak skrajny przesłanek etnocentryzmu.

2. WSPÓŁCZESNE IMPLIKACJE ETNOCENTRYZMU

Współczesne zainteresowania etnocentryzmem opisują trzy podstawowe koncepcje badawcze: socjologiczno-politologiczną, psychologiczną i kulturową. Wśród socjologów i politologów poruszających to zagadnienie dominują teorie realistycznych konfliktów grupowych. Podejmowane na ich gruncie rozważania są zbliżone do poglądów Sumnera. Postawy etnocentryczne wzmagane są przede wszystkim przez konflikty etniczne, które powstają na bazie sprzeczności interesów materialnych i niewystarczającej ilości dóbr do podziału. Wywołuje to walkę o władzę, napięcia, niechęć i wrogość wobec grupy uważanej za zagrażającą oraz wzrost solidarności wewnątrz grupy uważanej za własną.

Wśród teorii psychologicznych wyjaśniających syndrom etnocentryzmu dominują teorie poznawcze. Wiążą one postawy niechęci wobec obcych (innych) z ograniczonością perspektyw poznawczych, z brakiem pożądanych umiejętności, wykształcenia oraz wiedzy. Negatywne przejawy etnocentryzmu powstają, gdy nie jesteśmy zdolni do zrozumienia obcych (innych). Taka niezdolność jest dodatkowo skorelowana z poczuciem lęku i zagrożeniem. Ważnym osiągnięciem teorii poznawczych jest akcent, jaki stawiają na wagę własnych grupowych systemów poznawczych podczas prób wzajemnego zrozumienia się. Horyzontów i odniesień poznawczych nie sposób pominąć, gdy chce się efektywnie komunikować z obcym (innym). Znaczący wkład do rozwoju ba-

---

⁵ T. W. A d o r n o. *The Authoritarian Personality*. New York 1950 s. 150.

dań nad etnocentryzmem wniosła teoria tożsamości społecznej, sformułowana przez psychologów społecznych. Jej twórcy: Henri Tajfel i współpracownicy, za punkt wyjścia przyjęli założenie, że kategoryzacja siebie jako przedstawiciela grupy własnej, a innych jako członków grupy obcej wywołuje i podtrzymuje faworyzację grupy własnej. Czynnikiem motywacyjnym do przychylnych ocen grupy własnej jest chęć utrzymania czy wzmocnienia poczucia własnej wartości⁶. Taka pozytywna samoocena jest podstawą pozytywnej tożsamości społecznej, zarazem osobistej i grupowej. W związku z tym grupa własna jako całość również otrzymuje pozytywne oceny. Co istotne, koncepcja ta nie zakłada, że faworyzacja grupy własnej i pozytywna z nią samoidentyfikacja automatycznie rodzi oceny negatywne innych, odmiennych grup.

Koncepcje kulturowe traktują etnocentryzm jako skutek barier kulturowych utrudniających wzajemne zrozumienie. Niektórzy badacze wspominają też o pozytywnej roli, jaką odgrywa on w grupowych procesach integrujących oraz samoidentyfikacyjnych i tożsamościowych. „Etnocentryzm w pewnych szczególnych sytuacjach historycznych [...] pozytywnie – choć w sposób ukryty – wpływa na procesy integracji kultur”⁷.

3. ETNOCENRYZM W UJĘCIU KOMUNIKACJI MIĘDZYKULTUROWEJ

Komunikacja międzykulturowa jest nauką relatywnie młodą, jednak wydaje się, że podstawowy zakres odniesień związanych z etnocentryzmem został już na jej gruncie sformułowany. W ramach niniejszej dyscypliny postulowany jest relatywizm kulturowy, czyli postawa poznawcza, która zakłada poznanie i próbę rozumienia innych kultur według właściwych im reguł i wartości. „Strategia ta zakłada zawieszenie osądu innej kultury według kryteriów naszej własnej kultury rodzimej. Nie oznacza to wcale rezygnacji z własnego modelu kultury [...], ale pozwala na poznawanie innych kultur bez, na ile to możliwe, ciężaru uprzedzeń i stereotypów [...]”⁸. „Znany badacz tej problematyki Fred Jandt twierdzi, że zanim osądzimy zachowania przedstawicieli innych grup kulturowych, powinniśmy starać się zrozumieć niniejsze zachowa-

---

⁶ W.G. S t e p h a n, C.W. S t e p h a n. *Wywieranie wpływu przez grupy. Psychologia relacji*. GWP, Gdańsk 1999 s. 99-122.

⁷ A. Z a j ą c z k o w s k i. *Obrazy świata białych*, W: t e n ż e, *Obrazy świata białych*. Warszawa 1973 s. 284-285.

⁸ M. S z o p s k i. *Komunikowanie międzykulturowe*. Warszawa: WSiP 2005 s. 71-72.

nia w kontekście ich własnej kultury. Nie jest to zadanie łatwe, bo wymaga swoistych kompetencji⁹. Próby porzucenia często nieuświadomianych automatyzmów poznawczych i oceniających, nabytych we własnej grupie kulturowej, nie należą do łatwych. Dodatkową trudność stanowią ograniczenia poznawcze lub brak umiejętności właściwego poznawania odmiennej kultury. Dlatego etnocentryzm rozumiany jest jako bariera w komunikacji pomiędzy odmiennymi kulturami. Zdaniem współczesnych badaczy bariery tego typu można i należy przekraczać. Członkowie społeczeństw zorientowanych wielokulturowo powinni być ich w wysokim stopniu świadomi. Toteż wśród przedstawicieli komunikacji międzykulturowej dominuje pogląd, że etnocentryzm to bariera nieunikniona i niezbędna, bo stanowi podstawę samoidentyfikacyjną i tożsamościową dla członków grup „własnych”. Wielu z nich twierdzi, że aby efektywnie i otwarcie porozumiewać się z odmiennymi kulturowo, należy przede wszystkim znać zakres własnego centrum kulturowego oraz mieć znajomość pewnego minimum kulturowego grupy, z którą przyszło się kontaktować. Wśród modeli komunikacji międzykulturowej spotkać można wiele aplikacji teorii psychologicznych i kulturowych. Rozważania na gruncie tej nauki nie dążą do oceny etnocentryzmu oraz jego różnorodnych przejawów. Te koncepcje raczej podejmują próbę teoretycznego i praktycznego opisu sposobów efektywnego komunikowania się przez członków reprezentujących odmienne kultury. Zmierzają więc do sprecyzowania zasad otwartego i tolerancyjnego kontaktu międzykulturowego, który dałby podstawy do dialogu na poziomie interpersonalnym, grupowym i instytucjonalnym.

3.1. ETNOCENTRYZM JAKO PODSTAWA SAMOIDENTYFIKACYJNA I TOŻSAMOŚCIOWA

Katechizm polskiego dziecka Władysława Bełzy, czyli słowa: „Kto ty jesteś? Polak mały. Jaki znak twój? Orzeł Biały [...]” poznaje każde polskie dziecko. Każdy przedszkolak potrafi bezbłędnie, ale nieświadomie, je wyrecytować. Słowa te w dużym stopniu są egzemplifikacją etnocentryzmu. Wzmacniają samoidentyfikację oraz stanowią podstawę tożsamościową polskiej grupy narodowej. Nie jest to przykład odosobniony. Każda grupa narodowa określa

---

⁹ „It does mean that we must try to understand other people’s behavior in the context of their culture before we judge it”. F. J a n d t. *An introduction to Intercultural communication. Identities in a Global Community*. London New Delhi: SAGE Publications. Thousands Oaks 2004 s. 78.

taką podstawę tożsamościową, czyli szczególną część tradycji. Są to znaczące elementy kultury danego społeczeństwa (narodu). Świadczą one zarówno o subiektywnej, jak i obiektywnej odrębności jednostek oraz zbiorowości. Badania empiryczne potwierdzają istnienie właściwych poszczególnym społeczeństwom swoistych, rdzennych i znaczących elementów. Są one określane jako centrum kultury, kanon kultury, symboliczne uniwersum bądź dziedzictwo narodowe. Będąc członkiem określonej grupy, należy je znać, bo stanowią one treść (sedno) tożsamości społeczno-kulturowej, a tym samym warunek przynależności do danej grupy. Na centrum kulturowe składa się „zintegrowany zbiór centralnych (rdzennych) wartości kulturowych i utrwalających je wytworów oraz ukształtowane w związku z nimi wzory reakcji uczuciowych, struktury myślowe, wzory międzyosobowych kontaktów wewnątrz społeczeństwa, jak też tego społeczeństwa z innymi społeczeństwami”¹⁰. Takie elementy są najczęściej oceniane moralnie wysoko, stanowią przedmiot dumy narodowej oraz służą tworzeniu pozytywnego obrazu własnej grupy. Zgodnie z teorią tożsamości społecznej Henri Tajfela wysoka samoocena własnej grupy jest niezbędnym warunkiem jej funkcjonowania. Przypomnijmy, że według tej koncepcji faworyzacja grupy własnej i pozytywna z nią samo-identyfikacja nie rodzi automatycznie ocen negatywnych wobec innych, odmiennych grup.

Źródła językoznawcze i antropologiczne dokumentują bogato etnocentryzm jako główny wyznacznik samowartościowania grup społecznych i podstawę ich samoidentyfikacji¹¹. Już wśród najstarszych znanych ludów dla podtrzymywania wysokiej samooceny grupowej rozpowszechniano ideę środkowości własnego miejsca położenia. Takie centryczne położenie podkreśla wyjątkowość, magiczność. Każdy z nas chciałby być kimś wyjątkowym, pochodząc z wyjątkowego narodu. Jest to podstawowa potrzeba ludzka, związana z podtrzymywaniem wysokiej samooceny. Zapewne dlatego upowszechniło się wiele poglądów, dotyczących centryczności własnego położenia terytorialnego. Takie przekonanie i mity można znaleźć u prawie wszystkich ludów¹². Przykładowo Chiny określano jako Państwo Środka, a Japończycy twierdzą, że wyspa Nippon to środek świata. Australijscy Aborygeni uważali

---

¹⁰ L. D y c z e w s k i. *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin: TN KUL 1993 s. 60-66.

¹¹ W. J. B u r s z t a. *Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 1998 s. 13.

¹² Jw. s. 14.

swe ziemie za centrum świata. Dla kultury judaistycznej i chrześcijańskiej centrum świata była Jerozolima, dla muzułmanów – Mekka.

Każdy z nas zadaje sobie trud postrzegania, kategoryzowania i wyjaśniania życia innych ludzi. Są to podstawowe poznawcze i społeczne potrzeby ludzkie. Większość prac z psychologii społecznej, dotyczących poznania społecznego, przyjmuje założenie, że kategoryzacja stanowi podstawowy proces myślenia¹³. Często nie zdajemy sobie zupełnie sprawy, że świat znanej nam od kołyski własnej kultury stanowi fundament przy ocenie innych ludzi i tworzonej przez nich kultury. Takie etnocentryczne okulary są podstawowym pod warunkiem dla nowo narodzonego członka każdej grupy kulturowej. Odgrywają one podstawową rolę w poznawaniu i przyswajaniu kultury własnej grupy oraz w odrzucaniu i niezauważaniu norm innej, odmiennej kultury. Jest to zjawisko całkowicie uzasadnione i dotyczy szczególnie ludzi, którzy wyrosli w jednej kulturze, a ich bezpośrednie kontakty z odmiennością kulturową były ograniczone lub sporadyczne.

Stwierdziliśmy, że etnocentryzm to naturalna konsekwencja przebytej w dzieciństwie socjalizacji. Dla wzmacniania samoidentyfikacji grupowej jest niezbędny, tak jak egocentryzm niezbędny jest jednostce w podtrzymywaniu pozytywnej i w miarę wysokiej samooceny. Podobnie jest z etnocentryzmem. Służy on do kształtowania wysokiej samooceny wśród członków własnej grupy oraz pozytywnej oceny całej grupy w ich mniemaniu. „Etnocentryzm jest dla grupy tym, czym egocentryzm dla jednostki, czyli uznawaniem własnego małego światka za centrum wszechświata. Jeśli obcokrajowcy pojawią się w jakimś kraju sporadycznie, to mieszkańcy będą zachowywać postawę etnocentryczną. Jeśli natomiast wizyty cudzoziemców staną się częste i regularne, to postawa ta może zmienić się w policentryzm, czyli uznanie, że nie ma uniwersalnych standardów ocen, a zrozumienie obcokrajowców wymaga znajomości ich kultury”¹⁴. Z psychicznego punktu widzenia jest to zjawisko normalne i stanowi podstawowy wymóg bezpieczeństwa. Jednak ochraniając własną osobę lub *status quo* własnej grupy, nieświadomie możemy krzywdzić innych. I takie realne zagrożenie niesie ze sobą etnocentryzm, choćby w postaci pewnych negatywnych przejawów, jak megalomania, nacjonalizm, ksenofobia, szowinizm, rasizm. Tego rodzaju zjawisk można spodziewać się w przypadku ideologizacji i upolitycznienia własnej grupy (narodowej).

---

¹³ W.B. G u d y k u n s t, Y.Y. K i m. *Communicating with Strangers: An approach to intercultural communication*. McGraw-Hill. New York 1984.

¹⁴ G. H o f s t e d e. *Kultury i organizacje*. Warszawa: PWE 2000 s. 307.

„Ideologizacja własnego narodu następuje wówczas, kiedy dokonuje się przejście od uznawania go za podstawową wartość społeczną i kulturą do wyniesienia go do najwyższej wartości, przypisania mu doskonałości i wyższości nad innymi grupami etnicznymi, kiedy rozwija się przekonanie o własnym wybraństwie i misji w stosunku do innych grup etnicznych”¹⁵.

Każda społeczność uczy etnocentryzmu, natomiast jego nasilenie zależy od kultury i przyjętych w niej podstawowych wartości, na przykład w społeczeństwach o wysokim stopniu kolektywizmu (które charakteryzuje silne nastawienie na grupę) jego stopień jest wyższy¹⁶.

3.2. ETNOCENTRYZM JAKO NIEUCHRONNA I NIEZBĘDNA BARIERA KOMUNIKACYJNA

W dotychczasowych rozważaniach etnocentryzm analizowany był głównie jako fundament dla określeń tożsamościowych i samoidentyfikacyjnych, bez którego ani jednostki, ani grupy nie mogą funkcjonować. Możemy nawet za ryzykować stwierdzenie, że etnocentryzm w pewnym stopniu daje podstawy do dyferencjacji kulturowej (zróżnicowania kulturowego). Te fakty implikują jego nieuchronną obecność również podczas procesu komunikacji z przedstawicielami odmiennych kultur. Ten aspekt etnocentryzmu podkreśla współczesny amerykański znawca problematyki komunikacji międzykulturowej Milton Bennett, a jego propozycją jest model rozwoju wrażliwości międzykulturowej. Polega on na akcentowaniu różnic w postrzeganiu pomiędzy ludźmi jako przedstawicielami odrębnych kultur. A zatem proponuje uczenie się tego, w jaki sposób efektywnie rozpoznawać różnice między kulturami w postrzeganiu świata¹⁷. Przecież nie sposób na chwilę stanąć obok swej tożsamości, na czym mielibyśmy opierać swe sądy, jeżeli zrezygnowalibyśmy nawet na chwilę z takich podstaw myślenia i ocen, do jakich nas przyzwyczajono w procesie socjalizacji. „Tendencja do interpretowania i wyjaśniania zachowań przedstawicieli innych grup kulturowych według własnych wzorów kulturowych jest naturalna i nieunikniona. W pewnym stopniu każdy jest etnocen-

¹⁵ D y c z e w s k i. jw. s. 51.

¹⁶ S t e p h a n, S t e p h a n, jw. s. 133.

¹⁷ M. Bennett za: *Uczenie się międzykulturowe. Pakiet szkoleniowy*. Red. S. Martinelli, M. Taylor. Budapeszt–Strasbourg–Bruksela: Rada Europy, Komisja Europejska 2000.

tryczny, przy czym można być obdarzonym wysokim stopniem etnocentryzmu, lecz niemożnością jest zupełne wykluczenie takiej postawy”¹⁸.

Etnocentryzm pomimo swych dobrodziejstw dla formowania pozytywnej tożsamości często w kontaktach międzykulturowych okazuje się dysfunkcyjny. Gdy czujemy niepewność w kontaktach międzykulturowych, wzrasta poziom naszego zagrożenia. Broniąc niejako swojego osobistego i społecznego (związanego z grupą) *status quo*, zaczynamy postrzegać własną grupę jako lepszą, bo zinternalizowane dzięki niej wzory wydają się bezpieczniejszymi odniesieniami. „Często w zderzeniu z odmienną kulturą nasze sądy i opinie nabierają pejoratywnego znaczenia”¹⁹. Dochodzimy tu do pewnego paradoksu, a mianowicie nawet jeżeli etnocentryzm rodzi pewne negatywne postawy i oceny podczas spotkania kultur, to w tej sytuacji jest nieuchronny. Nie jesteśmy w stanie jako członkowie odmiennych kultur komunikować się poza kontekstem własnych kultur. Jest to stanowisko bliskie takim kierunkom filozofii społecznej, jak pragmatyzm, a także interakcjonizm. Postulowały one, że podczas kontaktów (interakcji) międzyludzkich nie powstaje żadna „nowa jakość”, która byłaby całkowicie oderwana od kontekstu wcześniejszych doświadczeń osób kontaktujących się²⁰. Takie stanowisko prezentuje wielu przedstawicieli komunikacji międzykulturowej. Proponują oni nieuchronność etnocentrycznej bariery rozpatrywać również w kategoriach obligatoryjnej jej obecności, a nie odrzucenia. Dąży się do wytworzenia tzw. kompetencji międzykulturowej, podstawowej kategorii badawczej w tej materii.

Jak podkreśla amerykański propagator niniejszej idei William Gudykunst, kompetencja do komunikacji międzykulturowej obejmuje trzy istotne czynniki: motywację do komunikowania się z odmiennym (innym), pewien stopień wiedzy na temat jego kultury oraz umiejętności praktycznego wykorzystania posiadanych informacji²¹. Zakłada się także, że efektywna komunikacja z osobami odmiennymi kulturowo zależy przede wszystkim od stopnia znajo-

---

¹⁸ „The tendency to interpret and evaluate strangers’ behaviors using our own standards is natural and unavoidable. „Everyone is ethnocentric to some degree. It is possible to have a low degree of ethnocentrism but it is impossible to be nonethnocentric”. W.B. G u d y k u n s t, *Bridging Differences. Effective Intergroup Communication*. London New Delhi: SAGE Publications. Thousands Oaks 2000 s. 106.

¹⁹ F. J a n d t. *Intercultural communication. An introduction*. London New Delhi: SAGE Publications. Thousands Oaks 1998 s. 68.

²⁰ J. S z a c k i. *Historia myśli socjologicznej*. Warszawa: PWN 2002.

²¹ W. G u d y k u n s t, B. M o d y. *Handbook of international and intercultural communication*, Thousand Oaks: Sage Publications 2002 s. 185-187.

mości własnego centrum kulturowego. Aby poznać innych, muszę najpierw zapytać, kim jestem ja. Marek Szopski twierdzi: „[...] silne poczucie tożsamości sprzyja procesom akulturacji, ponieważ jednostka jest zdolna do zachowania własnego systemu wartości i przekonań, stąd też nie postrzega innej kultury jako zagrożenia i ma do niej pozytywny stosunek”²². Podkreślmy, że do przezwyciężenia komunikacyjnej bariery etnocentrycznej wymagana jest również znajomość pewnego minimum kulturowego grupy, z którą przyszło się kontaktować.

Konieczność istnienia takiej bariery jak etnocentryzm w sposób klarowny opisuje model orientacji kulturowej George’a Bordena. Według tego badacza kluczowe znaczenie dla efektywnej komunikacji międzykulturowej ma dobra znajomość kultury własnej i kultury odbiorcy komunikatu. Jeżeli nie znamy swojej własnej orientacji kulturowej, nie jesteśmy w stanie antycypować różnic i podobieństw dzielących naszą kulturę od innych kultur. Wspomniana tu orientacja kulturowa sformułowana jest w postaci pięciu aksjomatów:

– aksjomat komunikacji (komunikowanie się ludzi zachodzi wtedy, gdy pojawi się intencja);

– aksjomat systemowy (rozumienie procesu komunikacji międzykulturowej uzależnione jest od tego, czy rozumiemy granice systemu komunikacji ustanowione przez komunikujące się osoby);

– aksjomat kompetencji kulturowej (rozumienie procesu komunikacji międzykulturowej zależy od tego, w jakiej mierze jesteśmy w stanie odczytać własną kulturę i kulturę odbiorcy komunikatu);

– aksjomat wartości (rozumienie procesu komunikacji międzykulturowej zależy od tego, w jakiej mierze rozumiemy system wartości właściwy własnej kulturze oraz kulturze odbiorcy komunikatu);

– aksjomat poznawczy (rozumienie procesu komunikacji międzykulturowej zależy od tego, w jakiej mierze rozumiemy kategorie poznawcze właściwe własnej kulturze i kulturze odbiorcy komunikatu)²³.

Analogicznie Fred Casmir w swojej koncepcji budowania trzeciej kultury zakłada wytworzenie warunków do nowej, wspólnej kompetencji międzykulturowej (płaszczyzny wzajemnego porozumiewania się). Warunkiem koniecz-

---

²² Szopski, jw. s. 134.

²³ G. Borden. *Orientacja kulturowa. Teoria służąca zrozumieniu i badaniom komunikacji międzykulturowej*. W: A. Kapcia, L. Korporowicz, A. Tyszk, *Komunikacja międzykulturowa. Zderzenia i spotkania*. Warszawa: Instytut Kultury. Instytut Socjologii UW 1996 s. 57-80.

nym do wytworzenia się owej specyficznej kompetencji komunikacyjnej jest ugruntowana świadomość własnej tożsamości społeczno-kulturowej osób kontaktujących się. Niniejsza propozycja zakłada spotkanie dwu (lub więcej) kultur istniejących uprzednio, ale bez dominacji jednej nad drugą i bez zatarcia cech charakterystycznych dla tych kultur. Różnorodność kultur jest w tym paradygmacie przesłanką wzbogacenia i zdynamizowania kontaktu oraz jego partnerów, a niezbędnym składnikiem zdolność do wytworzenia postawy tolerancji. Uczestnicy biorą więc udział w czynnym i wzajemnie korzystnym procesie budowania wspólnej płaszczyzny porozumiewania się. Jest to proces długotrwały i zakłada stopniowy rozwój kontaktów. Według Casmira taka forma współpracy ma na celu usunięcie nieporozumień w kontaktach międzykulturowych²⁴.

W dyskursie na temat kompetencji międzykulturowej podkreśla się wagę kontaktów interpersonalnych²⁵. Tacy badacze jak William Gudykunst czy Young Kim w sposób empiryczny argumentują, że w momencie prób wykształcania kompetencji międzykulturowej przez imigrantów najistotniejszą rolę odgrywają właśnie kontakty interpersonalne. Są one o wiele istotniejsze niż korzystanie z systemu mass mediów kraju gospodarza. Gudykunst poza tym proponuje model tzw. refleksyjnej komunikacji międzykulturowej, która zminimalizuje niepewność – poczucie wątpliwości, co do własnych umiejętności w kontaktach z odmiennym innym oraz niepokój – poczucie dyskomfortu, obaw wobec tego, co może się przytrafić w kontaktach z odmiennym innym. Są to dwa podstawowe czynniki wzmacniające również taką barierę jak etnocentryzm. Poprawienie efektywności komunikacji z odmiennym innym wymaga, abyśmy stali się świadomi tego, jak się komunikujemy. Howell twierdzi, że świadomość i kompetencja mogą być opisane jako proces cztero-fazowy: nieświadomej niekompetencji (kiedy błędnie interpretujemy czyjeś zachowania, ale nie jesteśmy tego świadomi – w ten sposób można scharakteryzować również najwyższy stopień etnocentryzmu); świadomej niekompetencji (kiedy wiemy, że błędnie interpretujemy zachowania innych, ale nie próbujemy temu zaradzić); świadomej kompetencji (kiedy myślimy o naszych zachowaniach komunikacyjnych i świadomie modyfikujemy je w celu zwięks-

---

²⁴ F. C a s m i r. *Budowanie trzeciej kultury: zmiana paradygmatu komunikacji międzynarodowej i międzykulturowej*. W: K a p c i a k, K o r p o r o w i c z, T y s z k a, jw. s. 28-56.

²⁵ W.B. G u d y k u n s t, S. T i n g - T o o m e y, E. C h u a. *Culture and Interpersonal Communication*. Newbury Park–London–New Delhi: SAGE Publications 1999.

szenia efektywności – to właśnie rodzaj komunikacji refleksyjnej) oraz nieświadomej kompetencji (wyćwiczyliśmy umiejętność komunikacji tak, że stosowanie ich stało się automatyczne; w tym przypadku jesteśmy również narażeni na wiele błędów w komunikacji, bo poddajemy się bezrefleksyjnej rutynie)²⁶. Przekraczanie etnocentryzmu jako komunikacyjnej bariery międzykulturowej powinno polegać na pokonywaniu nieświadomej niekompetencji i rozwijaniu świadomej kompetencji, czyli ugruntowywaniu komunikacji refleksyjnej.

Dla Europejczyków cenny przykład bezpiecznej komunikacji międzykulturowej stanowi model wprowadzony w ramach społeczeństwa australijskiego. Jednym z pomysłodawców i propagatorem projektu jest Jerzy Smolicz, australijski badacz polskiego pochodzenia. Jego koncepcja łuku kulturowego powstała na bazie obserwacji i badań oraz potrzeb wielokulturowego społeczeństwa Australii. Podstawą komunikacji międzykulturowej jest układ podzielanych wartości wiążących, które „spinają niczym łuk” różnorakie grupy etniczne. „Łuk kulturowy” jest wyrazem wspólnoty komunikacyjnej i politycznej społeczeństwa wysoce zróżnicowanego etnicznie. „W Australii obejmuje on demokratyczną tradycję polityczną – zasadę, iż każda jednostka ludzka jest godna wolności i szacunku, pluralizm ekonomiczny, język angielski jako *lingua franca* wszystkich Australijczyków”²⁷. Jest to rodzaj umowy społecznej opartej na zasadzie tolerancji i zrozumieniu faktu, że w ramach tak pojemnego łuku kulturowego grupy etniczne mogą swobodnie rozwijać własne wartości rdzenne, takie jak odrębny język, religia czy tradycja rodzinna. Podkreśla się tu również rolę edukacji międzykulturowej, jako ważnego wyznacznika w procesie wykształcania właściwej kompetencji międzykulturowej.

4. WYBRANE SPOSOBY PRZEZWYCIĘŻANIA BARIER ZWIĄZANYCH Z ETNOCENTRYZMEM

Wydaje się, że najbardziej znaczącym osiągnięciem komunikacji międzykulturowej, jeżeli chodzi o współczesne badania nad etnocentryzmem są inspiracje dotyczące edukacji międzykulturowej. Podobnie jak na innych

---

²⁶ W. H o w e l l. *The Empathic Communicator*. CA. Belmont Wadsworth 1982.

²⁷ J.J. S m o l i c z. *Naród, państwo i mniejszości etniczne z perspektywy europejsko-muzułmańskiej*. W: Kapciak, Korporowicz, Tyszka, jw. s. 143.

kontynentach, również w Europie pokłada się w niej nadzieje na wykształcanie podstaw kompetencji międzykulturowej. Rada Europy oraz Komisja Europejska w roku 1998 powołały i wspierają program działań w celu wykształcenia niezbędnej wspólnej płaszczyzny w efektywnym komunikowaniu się przedstawicieli odmiennych kultur. Zrealizowano różnego rodzaju szkolenia, którym towarzyszyły bogate pakiety edukacyjne²⁸.

Starania i wysiłki edukacji międzykulturowej można obserwować w dwóch sferach działalności. Po pierwsze, prowadzona jest w sferze socjalizacji zamierzonej (czyli związanej z wychowaniem). Podstawowa rola przypada tu edukacji szkolnej, gdzie gros działalności związanej jest z długofalowym i zintegrowanym modelem wychowawczym kształtowania i zmiany postaw w celu zaszczepiania i wykształcania pewnej trwałej kompetencji międzykulturowej. Przykładem jest polski program Jerzego Nikitorowicza uwrażliwiania kulturowego o nazwie „Ku tożsamości międzykulturowej”²⁹. Nastawiony jest głównie na kreowanie otwartej tożsamości wśród dzieci w wieku wczesnoszkolnym (od 6. roku życia). Taka otwarta na inne kultury tożsamość może rozwijać się tylko dzięki ugruntowanej tożsamości własnej. Inny przykład to holenderski program o nazwie „Matra”, który promuje ideę demokracji oraz tolerancji w stosunku do odmienności już w wieku przedszkolnym (poprzez opowiadania, bajki o określonej tematyce)³⁰. W tym miejscu należy wspomnieć o GEI (Instytut do Badań nad Podręcznikiem Szkolnym w Braunschweig)³¹. Wspomaga on głównie europejski system szkolny. Jego działalność ukierunkowana jest na pomoc przy określaniu podstaw kompetencji międzykulturowej przez poszczególne kraje europejskie i pozaeuropejskie, a rezultatem są swoiste zalecenia, wypracowane na przykład przez komisje bilateralne w sprawach nauczania historii, geografii, sztuki.

Druga sfera oddziaływań edukacji międzykulturowej to sfera bardziej pragmatyczna. Ten rodzaj edukacji nastawiony jest na określone konkretne cele, a mianowicie pomoc w sytuacji bądź już trwającego, bądź mającego właśnie nastąpić kontaktu międzykulturowego. Przykładem są tu treningi,

---

²⁸ *Uczenie się międzykulturowe. Pakiet szkoleniowy*. Red. S. Martinelli, M. Taylor. Budapeszt–Strasbourg–Bruksela: Rada Europy, Komisja Europejska 2000.

²⁹ J. N i k i t o r o w i c z. *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania dla edukacji międzykulturowej*. Gdańsk: GWP 2005 s. 104-122.

³⁰ M. V e l t h u i j s. *Żabka i obcy*. Warszawa: Wyd. Wilga 2005.

³¹ *Internationale Verständigung. 25 Jahre Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung in Braunschweig*. Red. U.A.J. Becher, R. Riemenschneider. Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung 2000.

szkolenia, *case study*, gry symulacyjne służące wykształceniu właściwej kompetencji międzykulturowej w krótszym czasie³². Nastawione są one więc na uświadamianie przede wszystkim istnienia takiej bariery jak etnocentryzm poprzez przekaz wiedzy o różnorodności. Przystosobiac mają głównie imigrantów, studentów wyjeżdżających w ramach wymiany stypendialnej, pracowników w korporacjach wielonarodowych, dyplomatów, repatriantów oraz coraz częściej turystów.

Oprócz przekazu określonych informacji i wytworzenia kompetencji do komunikacji międzykulturowej ważny jest kontekst sytuacyjny takiego spotkania. Korzystając z badań psychologii społecznej, a szczególnie z hipotezy kontaktu, w relacjach pomiędzy grupami odmiennymi kulturowo należy uwzględnić sześć podstawowych warunków: wzajemną zależność, wspólny cel, jednakowy status, międzyosobowy kontakt, wielość kontaktów oraz normy społeczne uznające równość. Takim przykładem jest klasa mieszana. To sposób nauczania, w którego ramach dzieci podczas uczenia się i osiągnięcia wspólnych celów muszą polegać na sobie i pracować razem³³. Pozwala to na redukcję uprzedzeń i stereotypów, istniejących wśród dzieci. Z pewnością może przyczynić się do uświadomienia takiej bariery jak wzajemny etnocentryzm oraz pomóc w zminimalizowaniu jego negatywnych przejawów. „Nawiązanie rzeczywistej współpracy między członkami grup odmiennych – zdaniem holenderskiego badacza Geerta Hofstede’a – kulturowo wymaga stworzenia warunków, w których obie strony mogłyby się spotkać na równych zasadach. Rolę takiego neutralnego gruntu mogą odgrywać kluby sportowe, uniwersytety, organizacje pracy czy armia”³⁴.

Oczywiście wpływ różnorodnych strategii edukacyjnych, zwłaszcza w społeczeństwach zorientowanych wielokulturowo, powoduje zmiany w procesie oraz programach nauczania. Natomiast wzmożone procesy migracyjne powodują konieczność wprowadzania do szkół i uczelni wiedzy o innych kulturach i grupach. Realizacja tego postulatu nie zawsze przebiega w sposób odpowiedni do tempa zmian. Jednak coraz częściej elementy wiedzy o innych kulturach oraz nauka języków obcych sprzyjają tworzeniu właściwych kom-

---

³² A. B o r o w i a k, P. S z a r o t a. *Tolerancja i wielokulturowość*. Warszawa: ACADEMICA SWPS 2004 s. 177-201.

³³ E. A r o n s o n, T. D. W i l s o n, R. A k e r t. *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 1997.

³⁴ G. H o f s t e d e. *Kultury i organizacje*. Warszawa: PWE 2000 s. 308.

petencji do komunikowania międzykulturowego w obszarze zróżnicowanej Europy.

ZAKOŃCZENIE

Etnocentryzm nie powinien być traktowany jako kwestia wstydliva. Stanowi on nieuchronną barierę w komunikacji pomiędzy odmiennymi kulturami. Przedstawiciele tych kultur powinni być tego świadomi i poczynić starania w celu zminimalizowania jego negatywnych przejawów, które są podstawą wielu współczesnych konfliktów. Możemy je zażegnać, promując we wzajemnym kontakcie międzykulturowym relacje bezpośrednie, interpersonalne oraz refleksyjną komunikację, zakładającą uświadomioną kompetencję międzykulturową. W perspektywie współpracy europejskiej jest to zagadnienie szczególnie ważne, bo wyznacza płaszczyznę wspólnej komunikacji oraz propozycję bezpiecznych i satysfakcjonujących kontaktów. Przewycięzanie etnocentrycznej bariery komunikacyjnej poprzez propozycję wdrażania uświadomionej kompetencji w trakcie edukacji międzykulturowej powinno pomóc w codziennym urzeczywistnianiu społeczeństwa wielokulturowego również na gruncie europejskim. Negatywnych przejawów etnocentryzmu można uniknąć, ale jak pokazują przywoływane powyżej przykłady, ten proces należy rozpocząć bardzo wcześnie, propagując ideę tolerancji i otwartego dialogu już od najmłodszych dziecięcych lat.

BIBLIOGRAFIA

- A d o r n o T.W.: The Authoritarian Personality. New York 1950.
- A r o n s o n E., W i l s o n T. D., A k e r t R.: Psychologia społeczna. Serce i umysł, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 1997.
- B e c k U.: Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności. Tłum. S. Cieśla. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR 2002.
- B o r d e n G.: Orientacja kulturowa. Teoria służąca zrozumieniu i badaniom komunikacji międzykulturowej. W: A. K a p c i a k, L. K o r p o r o w i c z, A. T y s z k a: Komunikacja międzykulturowa. Zderzenia i spotkania, Warszawa: Instytut Kultury. Instytut Socjologii UW 1996.

- B o r o w i a k A., S z a r o t a P.: Tolerancja i wielokulturowość. Warszawa: ACADEMICA SWPS 2004.
- B u r s z t a W.J.: Antropologia kultury. Tematy, teorie, interpretacje. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka 1998.
- C a s m i r F.: Budowanie trzeciej kultury: zmiana paradygmatu komunikacji międzynarodowej i międzykulturowej. W: A. K a p c i a k, L. K o r p o r o w i c z, A. T y s z k a: Komunikacja międzykulturowa. Zderzenia i spotkania. Warszawa: Instytut Kultury. Instytut Socjologii UW 1996.
- D y c z e w s k i L.: Tożsamość społeczno-kulturowa w globalizującym się świecie. „Kultura i Społeczeństwo” 2000 nr 1 s. 27-42.
- G u d y k u n s t W., M o d y B.: Handbook of international and intercultural communication. Thousand Oaks: Sage Publications 2002.
- G u d y k u n s t W.B.: Bridging Differences. Effective Intergroup Communication. Thousands Oaks London New Delhi: SAGE Publications 2000.
- G u d y k u n s t W.B., K i m Y.Y.: Communicating with Strangers: An approach to intercultural communication. McGraw-Hill. New York 1984.
- H o f s t e d e G.: Kultury i organizacje. Warszawa: PWE 2000 s. 307.
- H o w e l l W.: The Empathic Communicator, Wadsworth: CA. Belmont 1982.
- Internationale Verständigung. 25 Jahre Georg-Eckert-Institut für internationale Schulbuchforschung in Braunschweig. Red. U.A.J. Becher, R. Riemenschneider. Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung 2000.
- J a n d t F.: An introduction to Intercultural communication. Identities in a Global Community. Thousands Oaks London New Delhi: SAGE Publications 2004.
- J a n d t F.: Intercultural communication. An introduction. Thousands Oaks London New Delhi: SAGE Publications. Thousands Oaks London New Delhi 1998.
- J a s i ń s k a - K a n i a A.: Etnocentryzm. Encyklopedia Socjologii. Warszawa: PWN 1997/2003 s. 195.
- K a p c i a k A., K o r p o r o w i c z L., T y s z k a A.: Komunikacja międzykulturowa. Zderzenia i spotkania. Warszawa: Instytut Kultury. Instytut Socjologii UW 1996.
- N i k i t o r o w i c z J.: Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania dla edukacji międzykulturowej. Gdańsk: GWP 2005.
- S m o l i c z J.J.: Naród, państwo i mniejszości etniczne z perspektywy europejsko-muzułmańskiej. W: A. K a p c i a k, L. K o r p o r o w i c z, A. T y s z k a: Komunikacja międzykulturowa. Zbliżenia i impresje. Gdańsk: Instytut Kultury, Instytut Socjologii UW 1995.
- S t e p h a n W.G., S t e p h a n C.W.: Wywieranie wpływu przez grupy. Psychologia relacji. Gdańsk: GWP 1999.
- S u m n e r W.G.: Folkways: a study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores and morals. Ginn. New York 1906.
- S z a c k i J.: Historia myśli socjologicznej. Warszawa: PWN 2002.
- S z e r l ą g A.: Ku wielokulturowości. Kraków: Impuls 2001.
- S z o p s k i M.: Komunikowanie międzykulturowe. Warszawa: WSiP 2005.
- Tożsamość bez granic. Współczesne wyzwania. Red. E. Budakowska. Warszawa: WUW 2005.

- Uczenie się międzykulturowe. Pakiet szkoleniowy. Red. S. Martinelli, M. Taylor. Budapeszt–Strasbourg–Bruksela: Rada Europy, Komisja Europejska 2000.
- V e l t h u i j s M.: Żabka i obcy. Warszawa: Wydawnictwo Wilga 2005.
- Wielokulturowość – międzykulturowość obszarami edukacyjnych odniesień. Red. A. Szerląg. Kraków: Impuls 2005.
- Z a j ą c z k o w s k i A.: Obrazy świata białych. W: t e n ż e, Obrazy świata białych. Warszawa 1973 s.

ETHNOCENTRISM AS THE BARRIER TO COMMUNICATION BETWEEN DIFFERENT CULTURES

S u m m a r y

The paper is a sociological attempt to analyze ethnocentrism. Ethnocentrism should not be treated as an embarrassing issue. It makes up inevitable barrier to communication between different cultures. Its representatives ought to be aware of it and do their best to minimize its negative symptoms that are the reason for numerous contemporary conflicts. We can head them off by promoting direct, interpersonal relations and reflective communication. In prospect of European co-operation this topic is particularly important because it marks the common ground and proposition of safe and satisfying relations. Lifting ethnocentric barrier to communication by implementing competence into the process of intercultural education should turn out to be helpful in daily realization of multicultural society also in Europe. Negative signs of ethnocentrism are avoidable but, as proved above, we need to start this process very early by promoting the idea of tolerance and open dialog as soon as possible.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: etnocentryzm, komunikacja międzykulturowa, edukacja międzykulturowa, wielokulturowość, tożsamość społeczno-kulturowa.

Key words: ethnocentrism, intercultural communication, intercultural education, multiculturalism, socio-cultural identity.